

NEMZET ÉS NACIONALIZMUS

PETER J. TAYLOR

A modern politikában valamennyi „izmus” közül általában a nacionalizmust tekintik a leginkább földrajzi jellegűnek. Így, míg a többi „izmus” nem található meg a különféle politikai, földrajzi kézikönyvekben a nacionalizmus központi helyet követel magának. Ez nem meglepő, mivel a nacionalizmus kapcsolja össze egymással a terület—állam—nemzet alapvető trilógiáját. A nacionalizmus szimbolikus jelentőségével felruházott terület nemzeti „szülőföldre” válik, az állam, mint a nacionalista politikai akarat ideális kifejeződési formája, nemzeti állam lesz. Tanulmányunk alapvető célja, hogy e koncepciók integrációját bemutassa.

A „nemzet” és „nacionalizmus” szavak a latin *nasci* szóból származnak, melynek jelentése „születni”, „közös ősök”, és „származási hely”, (Tivey 1981, 4—5. o.). A „nemzet” fogalom történeti entitást fejez ki, s ebből adódóan a nacionalizmus egy ehhez kapcsolódó ideológia. Meglepő módon a nemzet fogalmát nehezebb meghatározni (Navari 1981). Ha egyszerűen az „egy közös kultúrával rendelkező történeti közösség” meghatározást alkalmazzuk, akkor a történelem során számos ilyen entitást találhatunk. Ezen meghatározás alapján pl. az ókori Egyiptom népe is nemzetnek tekinthető. A nemzetnek ezt az értelmezését Amin (1980) javasolta — szélesebb körű kísérletének részeként — azért, hogy megszabaduljunk elméleteink túlzott Európa-centrikusságától. Bármennyire is szimpatikusak Amin motívumai, a legtöbb tanulmány egyetért abban, hogy a koncepciót sokkal hasznosabb a modern világgazdaság korszakára korlátozni. Ezeknek a problémáknak a megoldására a legcélszerűbbnek Smith (1982) koncepciójának elfogadása látszik. Véleménye szerint a nemzet egy régebbi kategória, az „etnikai közösség” modern változata. Vagyis a múlt világbirodalmi egyesíthettek etnikai közösségeket, de csak a modern világrendszerben küzdenek ezek a közösségek a „nemzetként” való elismerésért.

A nacionalizmusnak mint ideológiának az eredete jóval könnyebben feltárható. A nacionalizmus alapja az a doktrína, mely szerint minden nemzetnek saját állammal kell rendelkeznie. Ez a gondolat a 18. században született, a 19. században a világpolitikát meghatározó erővé vált, s századunkban is domináns tényező. Eredetileg összekapcsolódott a 18. századi racionalizmussal, főleg abban, hogy elutasította azt a koncepciót, mely szerint az uralkodó személyes hatalma lenne az állami szuverenitás forrása. Ehelyett azt hangsúlyozta, hogy a szuverenitás forrása a „nép”. Ez a gondolat az 1787. évi amerikai alkotmány híres bevezető mondatában: „Mi a nép...” kapta meg politikai formáját. Ama sajátos eszme, hogy a „nép” alkotja a „nemzetet”, a Francia Forradalom során jelenik meg.

1789-ben létrehozták a nemzetgyűlést, s 1790-ben a franciák magukat *le grande nation*-nak nyilvánították (Rustow 1967, 21. és 27. o.). Az az újszerű gondolat, hogy az államnak egybe kell esnie a „nemzettel”, először az 1815. évi Bécsi Kongresszuson jelent meg. Ezen eszme első közvetlen eredménye a görög függetlenség kinyilvánítása 1821-ben. Az 1830-as és 1848-as

forradalmak nemzeti forradalmakká váltak, s az eszme 1919-ben, a Versailles-i békekonferencián győzedelmeskedett véglegesen, a nemzetek önrendelkezési jogának, mint az új európai politikai rendszer alappilléreinek az elismerésével. Bármiféle bizonytalanság vetődik is fel a „nemzet” fogalmával kapcsolatban, a „nacionalizmus” egyértelműen modern világunk ideológiája.

Tanulmányunkban a nemzet és a nacionalizmus három aspektusát vizsgáljuk. Elsőként a rövid definíciókat kibővítve, a nacionalizmus doktrínáját vizsgáljuk részletesebben, vagyis kísérletet teszünk a koncepciók lényegi vonásainak feltárására. Azután a nacionalizmus változatait abból a szempontból vesszük sorra, hogy miként érvényesülnek ezek az eszmék a gyakorlatban. Ebből következően megpróbáljuk kialakítani a nacionalizmus tipológiáját. Végezetül kísérletet teszünk a nacionalizmus általános elméletének megalkotására.

A nacionalizmus doktrínája

Sosem szabad alábecsülnünk a nacionalizmus ideológiáját. Miként Smith (1979, 1. o.) találóan megfogalmazta: „Egyetlen más látomás sem hagyta ott nyomait ily mélyrehatóan a világ térképén és identitásérzésünkön.” Valójában a nemzet eszméje oly mélyen beleivódott tudatunkba, hogy ez a nemzeten túlmutató fogalmakban is tükröződik; a szupranacionális, multinacionális vagy transznacionális ideológia mind feltételezi a nemzet előzetes létét (Tivey 1981, 6. o.). Hasonlóképpen, az államok két 20. századi liberális szervezete is használja nevében a nemzet szót; *League of Nations* és *United Nations*. Természetesen vannak „nemzetek”, pl. a kurdok vagy az örmények, amelyek nem csatlakozhatnak ezekhez a szervezetekhez. Mind a Nemzetek Ligája mind az ENSZ az államok, s nem a nemzetek sajátos klubja. Homályos elnevezésük csupán jelzi a nacionalizmus doktrínájának erejét századunkban.

A doktrína gyökere

Mi ez a „doktrína”? Milyen eszméért küzdenek a nacionalisták? A választ Tivey-től és Smith-től átvett gondolatok alapján, háromszintű elemzésünkhöz kapcsolva próbáljuk megadni.

A/1 A világ a nemzetek mozaikjából áll.

A/2 A világ rendje és harmóniája feltételezi e mozaik darabjainak nemzetállamok formájában való megjelenését.

B/1 A nemzetek a társadalom természetes egységei.

B/2 A nemzetekre jellemző kulturális homogenitás közös eredeten és/vagy történelmen alapszik.

B/3 Minden nemzetnek saját szuverén államra van szüksége kultúrája igazi megnyilvánulásához.

B/4 Minden nemzetnek (jóval inkább mint az államoknak) elidegeníthetetlen joga van egy területre vagy hazára.

C/1 Minden egyénnek valamely nemzethez kell tartoznia.

C/2 Az egyén elsősorban a nemzethez lojális.

C/3 Az egyén csak a nemzeten keresztül élvezhet igazi szabadságot.

A fenti listát a nacionalizmus alapvető doktrínájának tekinthetjük. A lista igazolja a különböző léptékek alkalmazását. A világ, az egység helyett, politikailag megosztott. Az állam mint nemzetállam alapvető színtere a politikának. A helyi léptéket mellőzik, mivel a „magasabb” és távolabbi eszmék túllépnek a tapasztalatokon. A társadalmi viszonyok hatása nem kevésbé jelentős. A többi politikai ideológia vagy alkalmazkodik, vagy szétmorzsolja őket a nacionalizmus. Smith szerint az 1848-as forradalmak során a nacionalizmus és a liberalizmus együtt voltak jelen. A klasszikus liberalizmusnak fel kellett adnia nyílt individualizmusát, s „nemzeti” liberalizmussá kellett átalakulnia, hogy fennmaradjon. A másik oldalon a nemzetközi szocializmus alapvető vereséget szenvedett az első világháború kitörésével. A munkások nemzeti zászlók alatt harcoltak egymás ellen. A liberalizmushoz hasonlóan, túlélésük érdekében a szocializmus különböző irányzatainak is alkalmazkodniuk kellett a nacionalizmus politikai realitáshoz. Hármasként világgazdasági struktúránk sarkpontja így a nemzetállam.

Speciális szekunder elméletek

A fent vázolt alapidoktrína ugyan minden nacionalizmusra jellemző, ám minden nacionalizmus partikularizmusra épül, mindegyik sajátos karakterrel bír. Ezeket nevezi Smith (1982, 150. o.) kiegészítő (szekunder) elméleteknek. Illusztrálásukra álljon itt egy egyszerű példa.

Watson (1970) egyetértőleg idéz egy 1782-ben írt levelet, amely felsorolja az amerikai társadalom azon nyolc jellemzőjét, melyek amerikai „nemzeti karakterre” váltak. Ezek: az „újdonság szeretete”, a „természetközelség”, a „mozgás szabadsága”, „az emberek keveredése”, az „individualizmus”, a „küldetéstudat érzése”, az „erőszak”, és az „ember mint egész”. Az első négy az amerikai történelmet, ezen belül a Nyugat benépesülésének képét tükrözi. A következő kettő az „amerikai életforma” ideológiai pillérét alkotja. A személyes sikerért folytatott egyéni verseny az amerikai liberális ideológia alapja. A határozott küldetéstudat a nemzeti célokat először kontinentális, majd globális léptékben határozta meg. A fenti felsorolásban az utolsó két jellemző ellentmond egymásnak, hiszen konfliktusokat teremt az amerikai társadalomban, és szemben áll a racionális alkalmazkodásba vetett hit idealizmusával. Ez a nyolc jellemző együtt járul hozzá „Amerika mítoszához” — ahogy ezt Watson megfogalmazta. A mi megfogalmazásunkban ezek alkotják az amerikai nacionalizmus speciális szekunder elméletét.

Nyilvánvaló, hogy ez az a szint, ahol megragadhatók a politikai földrajz által már leírt jelenségek — *raison d'être*, ikonográfia, állameszme stb. A szimbolizmus ezen szintjére koncentrált erőfeszítések korlátozták a politikai geográfusokat abban, hogy az általános doktrínán keresztül eljussanak a „nemzet és nacionalizmus” teljes megértéséhez. Azért történt ez így, mert a nacionalizmus a szekunder elméletekben megjelenő mítoszokra épül. Ezek a mítoszok az adott társadalom etnikai eredetének, múltbéli hősieks korszakainak és elárultatásainak eltorzított történetei, és a nemzetnek a világtörténelemben elfoglalt „sajátos” szerepét fogalmazzák meg. Ezen torzított történelmek földrajzi megfelelője a geopolitika.

A nacionalizmus gyakorlata

Bár a nacionalizmus a világgazdaság uralkodó ideológiája, nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez nem volt mindig így. Már utaltunk arra, hogy a nemzet eszméjének politikai használata a Francia Forradalom idején jelent meg, s nem korábban. Államok bizonyosan léteztek már korábban is, ezek azonban, miként Wallerstein (1974a, 102. o.) megfogalmazta, nem nemzet-államok voltak, s a regionális etnikai hatalmak akadályozták a teljes állami centralizációt. A 19. század óta azonban a különféle nacionalizmusok számtalan variációja tűnt fel.

E sokféleségben a nacionalizmus tipológiájának megalkotásával próbálunk rendet teremteni, majd a sajátos politikai gyakorlatoknak egymással ütköző értelmezéseit vizsgáljuk.

A nacionalizmus tipológiája

A különféle nacionalizmusok leírására a közelmúltban Orridge (1981a) tett kísérletet, tipizálásunk nagyrészt az ő munkájára épül. A nacionalizmus öt alaptípusát különböztetjük meg: államnacionalizmus, egyesítő nacionalizmus, elkülönítő nacionalizmus, liberális nacionalizmus és megújító nacionalizmus. A következőkben ezeket elemezzük.

Államnacionalizmus. Az eredetileg a centrumhoz tartozó közép méretű országok nacionalizmusa. Rokkan ezeket az országokat Európa tengeri országainak nevezte. E nacionalizmussal kapcsolatban az a vita forrása, hogy mikor jelent meg az állam és a nemzeti érzés. Gottmann (1973, 33—36. o.) például képes volt egészen az 1300 körüli évekig visszavezetni a *pro patria mori* eszméjét. Így Jeanne d'Arc 1430-ban minden további nélkül támaszkodhatott erre az érzésre, hogy mozgósítsa a francia lovagokat a francia földre betolakodó angolok ellen. Még közmertebb példája a korai „patriotizmusnak” a Shakespeare 16. század végi, 17. század eleji darabjaiban megjelenő angol nemzeti érzés. Mindkét példa az uralkodóhoz, az államhoz, vagy az országhoz fűződő lojalitásra utal, de nincs szó a minden társadalmi csoportot és osztályt magába foglaló nemzetről mint kollektív eszméről. Mégis, ezen országok centralizáló törekvései a viszonylag stabil határokon belül 1800 tájára a többi országokra ily mértékben nem jellemző kulturális homogenitáshoz vezettek. A legfontosabb példát Anglia és Franciaország jelenti, de hasonló nemzetállamként jelent meg Portugália, Svédország, Hollandia és bizonyos értelemben Spanyolország. Ezekben az országokban az állam előbb jelent meg, mint a nemzet, azt is mondhatjuk, hogy az állam teremtette meg a nemzetet. Ezt nevezi Orridge (1981a) proto—nemzetállamnak. „Az emberek részt vettek a politikában, de a nacionalizmus mint ideológia csak később, a 19. század folyamán fejlődött ki teljesen. Azt mondhatjuk, hogy a nemzet előbb jelent meg, mint a nacionalizmus.”

Egyesítő nacionalizmus. A nacionalizmus ideológiájának teljes kifejlődését vizsgálva más irányba kell fordulnunk. Közép-Európában az ilyen közép méretű államok kifejlődését a (város méretű) kisállamok és a nagy, sok etnikumú birodalmak akadályozták. Főként Németországot és Olaszországot a kis, független államocskák mozaikja, illetve a nagy birodalmak tartományai tagolták. A napóleoni háború után megtört ez a másfél évszázaddal korábban, a westfaliai szerződésben (1649) rögzített struktúra. Bár az 1815-ik évi Bécsi Kongresszus megpróbálkozott a

régi Európa újrateremtésével, a század folyamán dominánssá váló új erők már megjelentek. A nacionalizmus igazolta a német kisállamok porosz vezetés alatti egyesítését az új német nemzetállamban, és ez az erő formálta át Olaszországot is nemzetállammá. Egyúttal ezek az egyesítő nacionalizmus legfontosabb példái, s általában ezeket tekintik a nacionalizmus melegágyának.

A szeparatív nacionalizmus. A legsikeresebb nacionalizmusok a létező szuverén államokat széttagoló nacionalizmusok voltak. A 19. században, és a 20. század elején ez a fajta nacionalizmus szakította ki az új államok egész sorát az Osztrák–Magyar Monarchiából. A görög állam 1821. évi létrehozásával kezdődően Kelet-Európában az új államok külön övezete jött létre, Bulgáriától a Balkánon át egészen Skandináviáig. Ezek között említésre méltó Norvégia, Finnország, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Albánia és Görögország, de Írország is ebbe a csoportba sorolható. Ezt a fajta nacionalizmust — legalábbis mostanáig — a centrum országokban múltbeli jelenségnek tekintették. Az utóbbi két évtizedben azonban egy sor országban „autonóm” nacionalizmusok törtek felszínre. A legismertebb példák Skócia, Wales, a baszk szeparatizmus, Korzika, Quebec. Eddig ezek egyike sem tudott saját nemzetállamot létrehozni, de mindegyiknek sikerült a jelenlegi állami kereteken belül kicsikarni különféle politikai engedményeket.

A nacionalizmus ezen formája mostanában a politikai földrajz egyik legfontosabb kutatási témája. A legnagyobb érdeklődést kiváltó témák Kanada/Quebeck és Nagy Britannián belül Skócia és Wales nemzeti konfliktusai (Burghardt 1980; Williams 1981; Agnew 1981a és b; Knight 1981a). Ezen túl Williams 1980-ban áttekintést adott az európai szeparatív mozgalmakról, Orridge és Williams (1982) pedig szélesebb világgazdasági keretbe ágyazva vizsgálta a problémát. Knight (1982b) földrajzi léptékre koncentrálna közölt nagyon érdekes fejtegetést a nemzetek meghatározásáról, illetve a nemzeti szeparatizmus alapjairól.

A liberális nacionalizmus. Az európai hatalmak tengerentúli birodalmainak felbomlása valószínűleg a nacionalizmus legtipikusabb formájával kapcsolódott össze. Ezen mozgalmak majd mindegyike „nemzeti liberális mozgalom” volt. A legkorábbi az amerikai kolóniák 1776. évi függetlenségi harca volt, mely végülis olyan alkotmányt eredményezett, amely a „népnek” biztosította a függetlenséget. A napóleoni háború után kirobbant latin-amerikai forradalmak nyíltabban nemzeti jellegűek voltak. Ezeket is liberális nemzeti mozgalmaknak lehet tekinteni. A 20. században az ilyen mozgalmak általában szocialista színezetű nemzeti mozgalmak voltak, kezdve India enyhe szocialista beütésű nemzeti mozgalmától a vietnami forradalmi változatig. A liberális nacionalizmust aszerint is csoportosítani lehet, hogy az európai telepésekre vagy a bennszülött lakosságra támaszkodtak. Az első esetre az USA és Latin-Amerika, illetve a „felhér” nemzetközösségi országok nyújtanak példát; Dél-Afrika, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland, melyek felszabadítási mozgalmak nélkül alkudták ki függetlenségüket. Az utóbbira Afrika és Ázsia 1945 után felszabadult országai említhetők példaként.

A megújító nacionalizmus. A világgazdaság perifériáján, néhány olyan „rég” kultúrában, melyek különböző okokból nem váltak az európai politika zsákmányává, mód volt egyesítő nacionalizmusához hasonló politika kialakítására a centrum országok állam-nacionalizmusával

szemben. Ezek az országok hosszabb ideje léteztek etnikai közösségként, így új nacionalizmusuk erre könnyen építhetett. A nemzeti megújulás szorosan kapcsolódott a korábbi „nagysághoz”. Így Irán újra felfedezte a perzsa örökséget, Törökország pedig, miután elvesztette az Ottomán Birodalmat, a török etnicitásra tudott építeni. A nacionalizmus e típusára Japán és Kína szolgáltatja a klasszikus példát.

A nacionalizmusnak ez a formája az új állami identitás megteremtéséhez is kapcsolódhat, amikor is kísérlet történik az állam világgazdaságba való beépülésének újraértelmezésére. Az ilyen megújulás általában forradalmakkal kapcsolódik össze. Például Sztálin koncepciója, a „szocializmus egy országban”, az orosz nemzet megújulásának jegyeit is magán hordozta. További példák a megújulásra: Mexikó, Egyiptom, Kína és a közelmúltban Irán.

Az öt típus és azok altípusai megfelelően lefedik az eddig létezett nacionalizmusokat. Orridge szerint (1981a) a legkorábbi típusoktól a legutóbb győzedelmeskedőkig az ideológia ereje mögött meghúzódó alapvető folyamat a másolás és az adaptáció. Politikai vezetők a nacionalizmust a legkülönbözőbb körülmények között fel tudták használni tevékenységük alátámasztása érdekében. Éppen ezért alakult ki sajátos ambivalencia a nacionalizmus értékelésében. Egyrészt pozitív a szerepe a világtörténelemben, mivel általa a gyenge államok felszabadítják magukat a külföldi elnyomás alól. De megvan a sötét, a negatív oldala is: Európában összekapcsolódott a fasizmussal, a félperiféria és periféria övezetében pedig a militarizmus használta fel eszközül. A nacionalizmus valójában ilyen: jó és rossz. Ez a legvilágosabban az első és második világháborúhoz kapcsolódó nacionalizmusok megítélésében tükröződik. 1919-ben az I. világháborút a nacionalizmus elnyomásával vádolták, 1945-ben a II. világháborúról azt írták, hogy fellobbantotta a nacionalizmust (Rustow 1967, 21. o.). Analógiájában Nairn (1977) a nacionalizmust „modern” Janusnak nevezi a híres görög szobor nyomán, mely egyszerre nézett két irányba. Nairn szerint ez a lényege az ideológiának: egyszerre kötődik a haladáshoz és a tradícióhoz.

Tipológiánkban mi a nacionalizmust öt tiszta csoportba soroltuk, s ez már szükségszerű lépés a magyarázathoz. Ugyanakkor azonban ez a tömörítő leírás a legtöbb részletet kénytelen mellőzni. A nacionalizmus esetében az ideológia gyakorlatának lényegét éppen ezek a részletek adják; a nyelvi különbségek, a folklór, és a többi tradíció. Nincs módunk arra, hogy ezekről katalógust adjunk, annyit tehetünk csak, hogy esettanulmányokon keresztül illusztráljuk a doktrína gyakorlati alkalmazásának problémáit. Erre kézenfekvő példát nyújtanak az 1919. évi párizsi béketárgyalások. Választásunk két okból esett erre. Először is ez jelképezi a csúcspontot a nacionalizmusnak legitim politikai erőként való elismerésében. Másodszor, a nacionalizmust könnyebb doktrínaként meghatározni. Párizsban az egyezkedők előtt az a feladat állt, hogy újrarajzolják Közép- és Kelet-Európa térképét. Az előttük álló feladat bonyolult jellege és a céljaik elérése érdekében alkalmazott eszközök nagyon konkrétan illusztrálják a nacionalizmus Janus-arcát.

Az I. világháborúban, főleg az USA háborúba lépése után, a nemzeti önrendelkezés fokozatosan a szövetséges hatalmak háborús alapelvévé vált. Amikor a párizsi béketárgyalásokat összehívták, a vereséget szenvedett Németországból és az Osztrák–Magyar Monarchiából már kiszakadtak az új államok (Cobban 1969, 566. o.). Így a béketárgyalásokon jórészt azzal töltötték az időt, hogy határokat teremtsenek a már létező politikai képződményeknek. Ehhez a nemzeti önrendelkezés elve nagyon világos útmutatást adott; az államokat a nemzeteket alkotó né-

pek szerint kell kialakítani. Szigorúan fogalmazva, az emberek döntsék el maguk, melyik nemzetállamhoz tartoznak. A gyakorlatban az ilyen választási lehetőség ritka volt, inkább a választás megtagadása volt a jellemző. Az embereket valamilyen kulturális jellemző alapján, pl. nyelv, vagy egyszerűen azon terület szerint, ahol éltek, csatolták adott államokhoz. Ezt a folyamatot nemzeti determinizmusnak is nevezhetjük.

Nemzeti önrendelkezés, népszavazások

A nacionalista tradícióból logikusan következik, hogy ha a szuverenitás megtestesítői az „emberek”, akkor a szuverenitás bármilyen változásáról meg kell kérdezni őket. Ez a nemzeti önrendelkezés elve; a határváltozásokról népszavazásokon kell dönteni. Wanbaugh (1936) három korszakot különít el, amikor valóban népszavazások döntöttek el az ilyen ügyeket:

- A Francia Forradalom után Nice, Genf és Belgium esetében a francia állam kiterjesztését legitimizálta;
- 1848—1870 között Olaszországban összesen 9 népszavazást tartottak, amíg a Szardíniai Királyságból létrejött az Olasz Királyság;
- A párizsi béketárgyalásokkal összefüggő népszavazások.

Bár ez utóbbi esetben a szövetségeseknek a háború során megfogalmazott céljai ellenére meglehetősen ritka volt a népszavazás, összesen hat alkalommal sor került rá. Négy népszavazás Németország új határainak meghatározását segítette, míg a további kettő az új Ausztria határaitól döntött. Annak oka, hogy a népszavazást ritkán alkalmazták részben az volt, hogy nehezen tudtak megállapodni az alapszabályokban. Az, hogy mely területek szavaznak, s hogyan összesítik illetve értelmezik az adatokat, önmagában befolyásolja a végeredményt. Az események során négyféle népszámlálási módszert alkalmaztak, s értelemszerűen mindegyik másféle eredményt adott. A legegyszerűbb a többségi módszer volt, amikor egy egész térség vagy tartomány szavazott, s a terület ahhoz az államhoz került, melyre a legtöbben szavaztak. A fenti módszeren alapuló népszavazással került sor Sopron és környéke Magyarországhoz való csatlósására. E módszer „nemzeti kisebbségeket” teremtő hatását mérsékelni lehet, ha az adott tartományon belül zónákat teremtenek, s mindegyiknek biztosítják az önálló döntési lehetőséget. Ezt a módszert alkalmazták Schleswigben, ahol az egyik zóna Németországhoz került, a másik pedig Dániához, valamint a klagenfurti medence esetében is, ahol azonban mindkét zónában az Ausztriához való csatlakozás mellett szavaztak. A finomabb beosztású szavazási egységek bevezetése lehetővé teszi a határ kisebb mértékű korrekcióját. Ezt alkalmazták Wallenstein és Marienwerder esetében a német—lengyel határ megállapításakor. Felső-Sziléziában a határ megvonásához a legrészletesebb, minden települést külön—külön összegző népszavazási módszert alkalmaztak. Ez azonban számos problémát okozott, mert a választási eredmények alapján enklávét keletkezett volna. Végülis a határokat egy speciális bizottság rajzolta meg, mely csupán útmutatónak használta a népszavazási eredményeket.

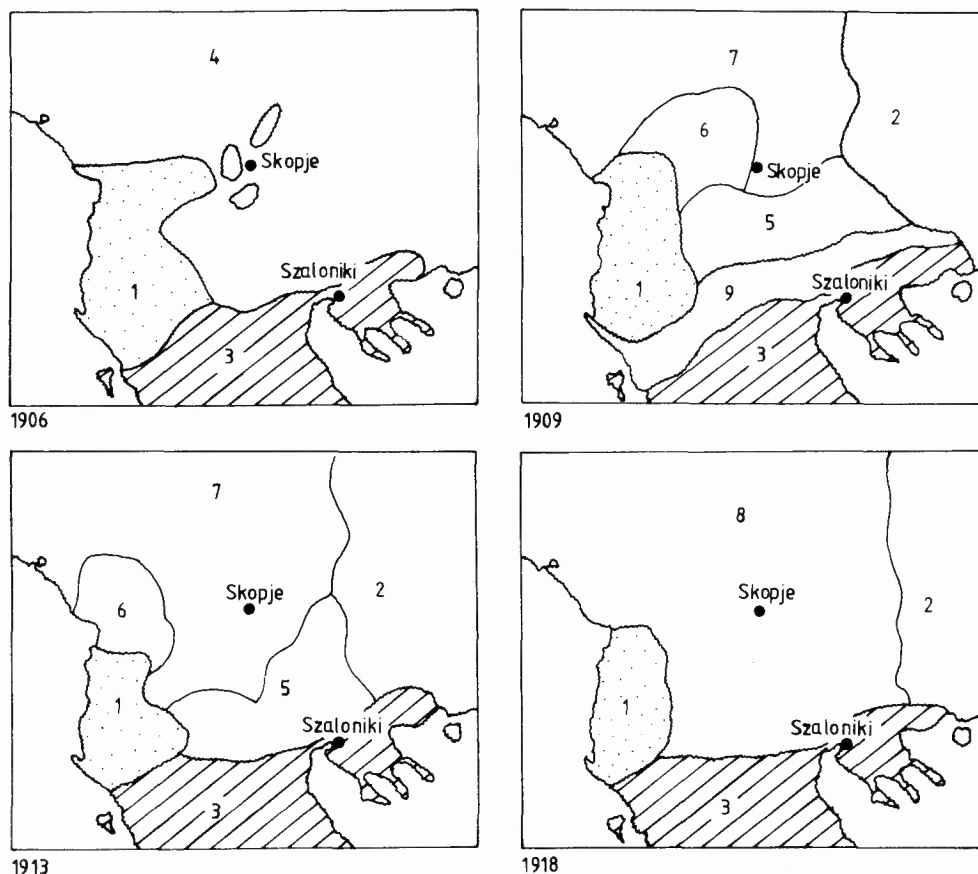
Nyilvánvaló, hogy a nacionalizmus gyakorlata bonyolultabb volt, mint ahogyan az a nemzetek önrendelkezésének elméletéből következik. Ha Felső-Sziléziában is a Sopron esetében alkalmazott módszer lett volna az irányadó, akkor az egész terület Németországhoz került volna. De sok más probléma is felvetődött, ezeket most csak érintőlegesen vizsgáljuk. A legalapvetőbb

kérdés, hogy kik szavazhatnak az ilyen népszavazásokon? Az I. világháború során, s azt követően is, jelentős migráció zajlott le. Joguk van-e azoknak szavazni, akik kénytelenek voltak elhagyni lakóhelyüket? Felső-Szilézia esetében 150 ezer elvándorolt szavazó volt. Ezzel szemben Schleswigben csak azok szavazhattak, akik 1900 óta laktak a tartományban. Felvetődik a kérdés, lehet-e egyáltalán igazságos egy népszavazás akkor, amikor a két egymással versengő állam közül az egyik már megszerezte a szuverenitást a vitatott terület felett? Schleswigben például erőteljes németesítési program folyt az iskolákban és a többi állami intézményben. Hasonlóképpen Jugoszlávia is panaszkodott a klagenfurti medencében folytatott osztrák propagandára, ez ugyanis szerintük megtévesztette a szlovén választókat. Valójában a szavazási procedúráknak az volt a legérdekesebb eredménye, hogy a választási eredmények nem estek egybe a nyelvi megoszlással. A klagenfurti medencében — melynek határozott szlovén többségű lakossága volt — az emberek a német nyelvű Ausztriához való csatlakozás mellett voksoltak. Hasonlóképpen Felső-Sziléziában is nagyobb arányban szavaztak a Németországhoz való csatlakozás mellett, mint az a nyelvi megoszlás alapján várható lett volna. Nyilvánvaló tehát, hogy a múltbeli politikai hatások átmetsztették az elismert nyelvi státuszt. Azt azonban már nem engedték meg, hogy ez máshol is így történjen.

A nemzeti determinizmus: Jovan Cvijic nyelvi térképei Macedoniaról

Cobban szerint (1969) a 19. század második felében hangsúlyeltolódás ment végbe a nacionalizmus gyakorlatában. A nacionalista alapon végrehajtott bekebelezések során nem kérdezték meg az „embereket”. Erre Németország terjeszkedése a legjobb példa, hisz hódítással szereztek meg Schleswiget és Lorraine-t. Itt a nacionalizmus politikájának egy másfajta koncepciójával állunk szemben, mely szerint az emberek az általuk beszélt nyelv alapján válnak egy nemzet tagjává. A nemzeti determinizmusnak ez a koncepciója határozta meg a Párizsban megrajzolt határokat 1919-ben. Ám még ha el is fogadjuk a nyelvi kritériumot a nemzeti preferencia legitim bizonyítékaként — s mint láthattuk, a népszámlálások nem mindig támasztják alá ezt a feltételezést —, további problémát jelent a nyelvi határok meghatározása és feltérképezése. A nemzetállam előzetes megléte nélkül nincsenek „standard” nyelvek (kivéve a német nyelvet), hanem inkább a különböző nyelvjárások keverékéről beszélhetünk. Ez a helyzet vezetett a nyelvek alternatív értelmezésének kavalkádjához, s a nyelvi megoszlást többnyire a „nyelvi szakember” nemzetisége határozta meg. A következőkben egy ilyen szerzőre koncentrálunk. Bemutatjuk, hogy nyelvi térképei az idők folyamán miként változtak, jól tükrözve saját államának növekvő ambícióit. Elemzésünk H.R. Wilkinson (1951) *Maps and Politics* című könyvére épül, e könyv valószínűleg a leginkább alábecsült munka a politikai földrajzon belül. Wilkinson tanulmányában Macedonia 1730—1946 közötti időszakára vonatkozó 73 etnikai térképét elemzi. Ez a terület főleg azért érdekes, mert Jugoszlávia és Bulgária között terül el, sőt átnyúlik Görögországba és Albániába is. A terület hovatartozásáról számos, egymással ellentétes állítás született, míg végülis 1919-ben Jugoszláviához került. Jovan Cvijic geográfus fontos szerepet játszott e terület Szerbiához, s ezen keresztül Jugoszláviához való tartozásának legitimálásában. A következőkben az ő négy térképét elemezzük.

1. ÁBRA

Cvijic nyelvi térképei Macedóniáról
(Language maps of Cvijic on Macedonia)

- 1=albánok (Albanians); 2=bulgárok (Bulgarians); 3=görögök (Greeks); 4=szlávok (Slavs);
5=macedon-szlávok (Macedo-Slavs); 6=albánokkal keveredett szerb-horvátok (Serbo-Croats mixed with Albanians);
7=szerb-horvátok (Serbo-Croats); 8=szerbek és macedon-szlávok (Serbs and Macedo-Slavs);
9=elgörögösödött macedon-szlávok (Macedo-Slavs under Greek influence)

Jovan Cvijic neves természetföldrajzos, a Balkán karszt-területeinek tanulmányozásával alapozta meg hírnevét. Mint a belgrádi egyetem földrajz-tanszékének vezetője, világszerte elismert tudós volt. Abban az időben a geográfusok még kevésbé specializálódtak, tehát teljesen elfogadott volt, hogy a földrajz minden ágával foglalkozzanak. Cvijic például könyvet írt a Balkán-félsziget emberföldrajzáról, s minket főleg e könyvében megjelent etnikai térképei érdekelnek. Cvijic 1906-ban publikálta első etnikai térképeit, s ekkor még nem különböztette meg egymástól a szerbeket és a bolgárokat, egyszerűen mindkettőt besorolta a szlávok közé. Ezidő-

tájt azonban már kísérleti jelleggel bevezette a „macedon-szláv” fogalmat, így jelezve, hogy az ebben a régióban élő szlávok se nem szerbek, se nem bolgárok. Ez egyébként ellentétben állt a korabeli felfogással, mely a bolgár nemzetet Macedoniára is kiterjesztette. Cvijic új koncepcióját széles körben bírálták, s általában elutasították. Cvijic 1909-ben tüntette fel először térképén a macedon-szlávokat, s ezt Wilkinson (1951, 163. o.) „forradalminak” nevezi. A szerbeket Skopjetől délre is feltünteteti, s tőlük délre széles sávban a macedon-szlávokat rajzolja a térképre. Ezzel szemben a bolgárok jelenléte nagyon korlátozott, s kizárja őket Macedoniából. Annak, hogy ezeket a területeket macedon-szlávként, s nem bolgárként azonosította, az a politikai jelentősége, hogy így nem határozta meg nemzeti hovatartozásukat, nyitva állt a későbbi szerb követelések előtt. S időben ezek nem is voltak túl messze. 1912–1913-ban a Balkán-háborúk során Szerbia déli irányban kiterjesztette területét. Erre reagált Cvijic kartográfiája. 1913. évi térképe már további déli irányú szerb terjeszkedést mutat. Ez nem valamiféle migrációt jelez, hanem egyszerűen a szerb politikai érdekeket. Ezen az etnikai térképen Szerbia inkább az albánok, mint a bolgárok rovására nyer területet — tükrözve a háború kimenetelét —, ugyanis a bolgárok elfoglalták az 1909-es térképen még macedon-szlávnak jelzett terület egy részét. Ez a népcsoport azonban megmaradt a térképén, mint etnikailag semleges átmeneti terület a szerbek és bolgárok között. Cvijic számára azonban a macedonok mindig „kezdteleges szerbek” voltak.

Cvijic 1918-as könyvében publikálta legnagyobb befolyást gyakorló térképét a Balkán-félsziget humán geográfiájáról. A könyvet remekműként dicsérték, és etnikai térképe megjelent a nagy presztízsű francia *Annales de Géographie*-ban és az *American Geographical Review*-ban. Megkapta a brit Királyi Földrajzi Társaság arany medálját is, részben éppen a Balkánról szóló etnikai munkájáért. 1918-as térképén ez a „szakteknitely” a szerb etnikumot kiterjeszti az általa addig bolgárnak tekintett területekre is. Bár Wilkinson (1951) visszatekintve feltárta Cvijic folyamatos torzításait, az I. világháború utáni békekonferencián Cvijicet mégis elfogadták pártatlan szakértőként. Míg 1913-ban Macedonia egy részének szerb megszállását széles körben a bolgár jogok elbitorlásának tekintették, 1919-re Cvijicnek sikerült nacionalista alapon igazolni Szerbia jogait Macedoniára. Bár a valóban semleges szerzők térképei Macedoniát jórészt bolgár területnek tekintik, a macedon szlávok koncepciója mégis beszivárgott a brit és amerikai politikai szótárakba. A bolgárok természetesen tiltakoztak, és népszavazást követeltek. Ezt azonban elutasították. A macedon-szlávok nem nemzetiségként szerepeltek, így nem kapták meg kisebbségi jogukat sem a béketárgyalásokon. 1924-ben, a háború utáni első népszámláláson a macedon-szlávot már a szerb-horvát nyelv egyik dialektusaként tüntetik fel. Így azután Bowman *New World* című könyvében, illetve a *Geographical Review*-ban (1925) publikált etnikai térképein a szerbek véglegesen bekebeleztek a korábbi „bolgárokat”, akik mint láthattuk, egyetlen ember munkálkodásának eredményeként váltak „macedon-szlávokká”. 1942-ben Bulgária megszerezte Macedoniát, mivel azonban a háborúban a veszteségek oldalán állt, 1945-ben újra elveszítette ezt a területet. Így ez a vidék ma is Jugoszláviához tartozik.

A nemzeti determinizmus ezen példáját azért elemeztük részletesebben, mert világosan illusztrálja, hogy a nemzeti önrendelkezés elmélete — mely elvileg meghatározta a békekonferenciát és a későbbiekben a nemzetállamokról vallott felfogást — könnyűnek találtatott. A „nemzetek” nem tisztán elrendezett embercsoportokban léteznek, arra várva, hogy egy álla-

mot létesítsenek körülöttük. A nemzetek, nem kevésbé mint az államok, emberi teremtmények, és tükrözik azt a politikát, melynek körülményei között létrejöttek. Ezért a nacionalizmus egyetlen elmélete sem lehet csupán az etnikai megoszlás elmélete, inkább a nemzetek politikai építésének elmélete kell, hogy legyen. A Macedonia körül kialakult államhatárok a régióban e század első felében érvényesülő hatalmi politikát tükrözik, ahogyan ezt Jovan Cvijic oly fogékonyan értelmezte és támogatta. Valószínűleg nincs még egy ilyen eset, amikor egy személy ilyen mértékben befolyásolta volna a nemzet-értelmezést mint Cvijic tette. Ám még ez a szélsőséges eset is jelzi az általános tendenciát.

Nairn nacionalizmus-elmélete

Bár az ikonográfia, az állam- vagy nemzet-eszme és a *raison d'être* nyersanyagot biztosíthatott volna a nacionalizmus politikai-földrajzi elméletéhez, valójában a legtöbb geográfus a Karl Deutsch által 1953-ban kifejlesztett elméletre támaszkodik (Jackson 1964, 110—118. o.; Kaspersen és Minghi 1969, 211—220. o.). Az ő nemzetre és nacionalizmusra vonatkozó kommunikációs elmélete Whittlesey magterületre vonatkozó koncepcióját használja fel, s ezt bővíti ki a vidék „kommunikációs rácsozatának” figyelembevételével. A közösséget — mely közös nyelven és/vagy emlékezeten alapszik — nevezi „embereknek”, s őket más emberektől a kommunikáció hiánya választja el. Amikor ezek az emberek hatalomra törekszenek, hogy saját sorsuk irányítójává váljanak, a nacionalizmus termeli ki a nemzeti jelleget. Ha megszerezték a hatalmat, a nemzeti jelleg nemzetté formálódik, majd megszerezve a szuverén államiságot, nemzetállammá válik. Deutsch számára ez a kommunikáció két folyamatot ölel fel, az asszimilációt — melyen a közösség kibővülését érti — és a mobilizációt. Ez utóbbi a politikai közvélemény megjelenését jelenti a közösségen belül. A mobilizációt olyan indexekkel határozza meg, mint az újságolvasók, az írástudók aránya, az iskolába járók aránya stb. Végül Deutsch ezeket a különféle koncepciókat a nemzetek növekedését leíró modellbe építi be. Ebben a jól ismert fejlődési szakaszokkal találkozunk, de ezúttal a „nemzeti fejlődésre” alkalmazzák azokat. Deutsch hat fejlődési szakaszt különít el a kezdetleges gazdasági cserétől a nemzeti szakaszig.

Mindez nagyon jó példa a fejlődéselmélet, vagyis *developmentizmus* tévedésére. Mint a nacionalizmus gyakorlatát bemutató elemzésünk illusztrálta, a nemzetek nem egyszerűen lineáris módon fejlődnek. Fejlődésük során ellentmondásos kifejezésformákat vesznek fel. A modernizmus racionalizmusa az etnikai tradicionalizmus irracionalizmusával keveredik össze. Így egy egyszerű fejlődési modell nem alkalmazható a Janus-arcú jelenség mindkét aspektusára. Nekünk túl kell lépnünk a nacionalizmus esetről-esetre való mérlegelésén és a nacionalizmust egy, a 19. században kezdődő, s ma is tartó szélesebb folyamat részének kell tekinteni. Ezt a tágabb perspektívát a világrendszer-megközelítés tudja nyújtani a politikai földrajznak, s ezt a koncepciót alkalmazzuk a nemzetre és a nacionalizmusra is.

A nacionalizmus és az egyenlőtlen fejlődés

A nacionalizmus nem izoláltan jelenik meg. A 19. században, hasonlóan ehhez az új politikai jelenséghez, sok más gazdasági és társadalmi változás történt, ezeket gyakran az iparosodás

és urbanizáció fogalmaival szokták összefoglalni. Ez a párhuzam nem véletlen, a különböző alkotóelemek közötti megfelelő kapcsolódást azonban nehéz megtalálni. Nairn (1977) megpróbálkozott ezen széles folyamatok integrálásával. A következőkben elemzésünk az ő munkájára épül. A nacionalizmus annak a nagy modernizációs hullámnak a következménye, mely a 19. században söpört végig Európán. Ez a modernizáció, pontosabban gazdasági fejlődés, mint tudjuk, nem egyenletesen terjedt, Nyugat-Európa fejlettebbé vált, mint Közép- és Kelet-Európa. A nacionalizmus akkor kompenzációs reakcióként jelent meg, mintegy a fenti egyenlőtlen fejlődés ellenhatásaként. A fejlettebb zóna közvetlen közelében bukkant fel először. Itt az új, felemelkedő városi—ipari érdekcsoportok nem tudtak versenyre kelni a centrum sokkal hatékonyabb termelőivel. A túléléshez, a periferezálódás elkerüléséhez, hatékony stratégiát kellett kifejleszteni. Ezek közül a stratégiák közül itt most csak List új gazdasági elméletét említenénk. Ez vezetett 1843-ban a *Zollverein*-hez, a vámunióhoz. A gazdaságpolitika önmagában nem volt elég. Hogyan lehet meggyőzni a munkásokat arról, hogy a vámtarifák miatt drágább élelmiszerek az ő érdekeiket szolgálják? Úgy, ha az anyagi szükségleteknél „magasabbrendű” értékekre hivatkoznak. A helyi kapitalista csoportok számára egyetlen olyan „forrás” létezett — mellyel a nagyvárosi (centrum) érdekcsoportok nem rendelkeztek —, a „népükhöz” kötődő kulturális affinitás. A centrum kihívására reagálva, az etnikai különbségek hangsúlyozásával, a helyi érdekeket széleskörű nemzeti szövetséggé tudták átlényegíteni. Így az európai szinten Közép-Európa volt az a régió, ahol a nacionalizmus először felvirágzott. Innen a nacionalizmus hullámszerűen terjedt, követve a „modernizáció” által teremtett egyenlőtlen fejlődést. Németország és Olaszország egyesítő nacionalizmusa után Kelet-Európában jelent meg a nacionalizmus, szeparatív nacionalizmus formájában. Ezt követte az Európán kívüli nacionalizmus a 20. században. A nacionalizmus azonban több volt, mint a fél-periféria és periféria reakciója. A brit hegemonia elvesztésével az új és virulens nacionalizmus a politikai versengés fő erejévé vált a centrumban is. A nacionalizmus a 20. századra a világgazdaság minden zónájában domináns ideológiává lett.

Felvetődik a kérdés, hogy a nacionalizmus két különböző aspektusa miként illeszthető be az elméletbe. Az eddigiekben a „tradíció” felhasználását már bemutattuk. De mi a helyzet ennek az ideológiának a „haladó” oldalával? Bár a fél-periféria és periféria városi-ipari érdekcsoportjai az idillikus múltat használták fel az emberek mozgósítására, mégsem lehettek teljesen konzervatívok, és nem tudták megakadályozni a fejlődést. Az alapvető stratégiai cél — a centrumhoz való felzárkózás — érdekében szorosra kellett zárni a sorokat. Ezt csak úgy tehették meg, hogy e mozgalmak egyszerre vették kölcsön és reagáltak a modernizáció markáns tendenciáira. A „középkori” Németország vagy Olaszország nem tudná felülmúlni a modern Nagy-Britanniát vagy Franciaországot. Így a nacionalizmus retorikája — a múlt glorifikálása — végső soron a gyors modernizáció eszköze volt csupán. Klasszikus példa erre a 19. századi Németország, ahol a gyors ipari növekedés kéz a kézben haladt a német népi kultúra „újjaszületésével”.

A nacionalizmus és a „tömegtársadalom”

Nairn megfogalmazása szerint ez a modell a nacionalizmus szétterjedésének „kontúrjait” írja le, közép-európai szülőházából. Kimaradt azonban valami fontos dolog. Mind Gellner (1964) mind Nairn (1977) utalt a nacionalizmus fontos lélektani aspektusára. Mint Giddens

(1981) észrevette, az uralkodó elitnek nem kellett ráerőltetnie a tömegekre a nacionalizmust, az erre fogékony közvélemény csak arra várt, hogy mozgósítsák. A felélesztett ősi érzések jelezték az identitás iránti különös igényt. A modernizáció a centrum-zónán kívül nemcsak a domináns csoportok érdekeit veszélyeztette, hanem hatalmas hullámai az egyszerű emberek mindennapi életvitelét is felborították. Sokan vándoroltak az ipari övezetekbe, ahol létezésük korábban sohasem tapasztalt mértékben elsablonosodott. Vagyis itt a tömegtársadalom elidegenedéséről van szó, mely a tradíciók felszámolása nyomán támadt. A nacionalizmus visszaadta az embereknek a tradíciókat, s identitást biztosított az elidegenedett világban. Ezért kapcsolódik szorosan össze a nacionalizmus a radikális változások, így a háborúk időszakával, s mint Giddens (1981) hangsúlyozza, a karizmatikus vezetővel. Röviden, a nacionalizmus kompenzációt nyújt a tömegtársadalom elidegenedése ellen.

A nacionalizmus és az értelmiség

Végülis, hogyan értékeljük az olyan figurákat, mint Cvijic? Az értelmiség mindenütt fontos szerepet játszott a nacionalista mozgalmak létrejöttében (Smith 1981, 81. o.) főleg azzal, hogy meg nem érdemelt jóhíruséget biztosított ezeknek a mozgalmaknak. A 19. századi Európa új értelmiségi csoportjai — gyakran alsó-középosztálybeli származással — történelmi, filozófiai, etnográfiai, sőt földrajzi alapokat tudtak nyújtani az új nacionalizmusoknak. Ahogy Nairn (1977, II. o.) megfogalmazza, az alulfejltség dilemmája csak akkor válik nacionalizmussá, ha meghatározott módon „törést” teremt a társadalomban. Az értelmiség — az új nemzeti középosztály legfejlettebb része — aktív tényezője volt ennek a törésnek. Nairn a társadalmi diffúzió folyamatának elemzésében — a Francia Forradalom eseményeire reagáló — maroknyi értelmiségi csoportok vizsgálataiból indul ki. Ez az A. fázis. Ezt követi Európában 1815 és 1848 között a B. fázis, melyben az ideológia elterjed a középosztály körében. Ekkor azonban ez még kisebbségi mozgalom, s ez magyarázza az 1848-as forradalmak végső kudarcát. A C. fázis az — Európában a 19. század második fele —, amikor a nacionalizmus az alsóbb osztályok körében is elterjed, s létrejön a modern népi nacionalizmus. Az értelmiség teremtette meg és szállította az eszméket, s a továbbiakban is ők fejlesztették ki a nacionalizmusokat alátámasztó speciális elméleteket. Ilyen értelemben illeszkedik történetünkbe Jovan Cvijic mint meghatározó szerepű értelmiségi, aki igazolta és térképeken ábrázolta egy kisebb nemzet nacionalizmusának terjeszkedését. Részben emiatt az ellentmondásos intellektuális „ráfordítás” miatt a nemzet és nacionalizmus vitatott téma marad mind a politikai földrajzban, mind pedig azon kívül. Mint minden, összetett problémával foglalkozó általános elmélet, Nairn érvelései is sokféle kritikát váltottak ki a politikai ellenfelekből, legyen szó akár marxistákról akár nem-marxistákról. Az utóbbiak közül Orridge (1981b) és Gellner (1983) fejtette ki álláspontját részletesen. A fenti két szerző gondosan elkülönítette magát Nairn neo-marxizmusától. Náluk a kapitalizmus — iparosodás — térhódítását az oktatás terjedése váltja fel. A marxista kritikát legjobban Blaut (1980) illusztrálja, aki azért bírálja Nairnt, mert az osztályküzdelmet a nacionalizmus alá rendeli, s Janus-modelljében összekapcsolja a nacionalizmust a fasiszmissal. Kifogásolja továbbá Nairn modelljének Európa-centrikus „diffúzionista” jellegét. S azért is bírálja Nairnt, mert modellje alábecsüli a nem-európai periféria hozzájárulását a nacionalizmushoz, és különösen a „nemzeti felszabadító mozgalmakhoz”. Blaut kritikája számos fontos kérdést vet föl, ideértve

a definíciót és azt a problémát, hogy vajon a nacionalizmus, mint hamis tudat, növeli vagy csökkenti az osztályküzdelmek fontosságát. A további viták során figyelembe kell venni a többi szerző által felvetett gondolatokat is. Bármilyen — többnyire jogosulatlan — kritika is fogalmazódott meg Nairn elméletéről az tény, hogy koncepciója a legfontosabb kísérletnek tekinthető az ideológián túlmutató nacionalizmus megmagyarázására. Nairn (1977, 332. o.) saját szavai szerint: „Úgy gondolom, hogy az egyetlen használható viszonyítási alap a világtörténelem mint egész... A legtöbb, e kérdést vizsgáló megközelítést, megterheli az országról-országra haladó szemlélet, mint kiindulópont. Természetesen a sokféle nacionalizmus ideológiája szinte sugalmazza ezt az utat, eszerint az emberi társadalom lényegében pár száz különböző és elkülönült „nemzetből” áll, mindegyiknek megvan (vagy meg kellene lennie) a saját postabélyegének és nemzeti szellemének. Úgy is mondhatnánk, hogy az erdő titkai a fák.”

A világgazdaságot „erdőként” értelmezve, sokkal jobban megérthetjük az egyes „fákat”, azaz a nemzeteket. A nemzet és nacionalizmus mint téma, világosan illusztrálja a világrendszer-megközelítés előnyeit, s e témát ezzel a megközelítéssel lehet integrálni a politikai földrajzba.

Fordította: Timár Lajos

A fordítás Peter J. Taylor: *Political Geography*, Longmann, London, 1985. című könyvének *Nation and Nationalism* című fejezete alapján készült.

Irodalom

- Agnew, J.A. (1981a) Structural and dialectical theories of political regionalism, In: Burnett, A.D. és Taylor, P.J. (szerk.) *Political Studies from Spatial Perspectives*, Wiley, London and New York.
- Amin, S. (1980) Class and Nation, *Monthly Review* Press, New York.
- Blaut, J.M. (1980) Nairn on nationalism, *Antipode* 12(3).
- Bowman, I. (1921) *The New World*, World Books, New York.
- Burghardt, A. (1980) Nation, state and territorial unity: a trans-Outaouais view, *Cahiers de géographie du Québec*, 24.
- Cobban, A. (1969) *The Nation State and National Self-determination*, Collins, London.
- Deutch, K.W. (1953) *Nationalism and Social Communication*, Wiley, New York.
- Gellner, E. (1964) *Thought and Change*, University of Chicago Press.
- Gellner, E. (1983) *National and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Giddens, A. (1981) *A Contemporary Critique: Property and the State*, Macmillan, London.
- Jackson, W.A.D. (1964) *Politics and geographic relationships*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, J.J.
- Kasperson, R.E. és Minghi, J.V. (szerk.) (1969) *The Structure of Political Geography*, Aldine, Chicago.
- Knight, D.B. (1982a) Canada in crisis: the power of regionalism, In: D.G. Bennett (szerk.) *Tension Areas of the World*, Parte, Champaign, Ill.
- Knight, D.B. (1982b) Identity and territory: geographical perspectives on nationalism and regionalism, *Annals, Association of American Geographers* 72.
- Nairn, T. (1977) *The Break-up of Britain*, New Left Books, London.
- Orridge, A. (1981a) Varieties of nationalism, In: Tivey, L. (szerk.) *The Nation-State*, Robertson, Oxford.
- Orridge, A. (1981b) Uneven development and nationalism, I, II, *Political Studies* 24.
- Orridge, A. és Williams, C.H. (1982) Autonomous nationalism, *Political Geography Quarterly* 1.
- Rokkan, S. (1980) Territories, centres and peripheries towards a geoethnic-geoeconomic-geopolitical model of differentiation within Western Europe, In Gottman, J. (szerk.) *Centre and Periphery*, Sage, Beverly Hills.
- Rustow, D.A. (1967) *A World of Nations: Problems of Political Modernization*, Brookings Institute, Washington, DC.
- Smith, A.D. (1979) *Nationalism in the Twentieth Century*, Robertson, Oxford.
- Smith, A.D. (1982) Ethnic identity and world order, *Millennium: Journal of International Studies* 12.
- Smith, D. (1978) Domination and containment: an approach to modernization, *Comparative Studies in History and Society* 20.

- Taylor, P.J. (1981b) Geographical scales within the world-economy approach, *Review* 5.
- Tivey, L. (1981) States, nations and economies, In Tivey, L. (szerk.) *The Nation-State*, Robertson, Oxford.
- Wallerstein, I. (1974b) The rise and future demise of the capitalist world system: concepts for comparative analysis, *Comparative Studies in Society and History* 16.
- Wambaugh, S. (1920) *A Monograph on Plebescites*, Oxford U.P., New York.
- Wambaugh, S. (1936) *Plebescites since the World War*, Carnegie, New York.
- Watson, J.W. (1970) Image geography: the myth of America in the American scene, *Advancement of Science* 27.
- Wilkinson, H.R. (1951) *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, University Press, Liverpool.
- Williams, C.H. (1981) Identity through autonomy: ethnic separatism in Quebec, In: Burnett A.D. és Taylor P.J. (szerk.) *Political Studies from Spatial Perspectives*, Wiley, Chichester and New York.
- Williams, C.H. (1984) Ideology and the interpretation of minority cultures, *Political Geography Quarterly* 3.